

УДК 929 : 342(477)-057.4 (092) "19/20"

В. П. Яремчук*доктор історичних наук, доцент,**професор кафедри історії**(Національний університет "Острозька академія")***ІСТОРИК УКРАЇНСЬКОГО ПРАВА ЛЕВ ОКІНШЕВИЧ¹**

Одним із найбільш талановитих і самобутніх істориків України ХХ ст. був ст. Лев Олександрович Окіншевич (Окиншевич) (1898-1980). Не підлягає сумніву, що він належав до зірок першої величини в когорті блискучих вчених 1920-х рр. – "золотої доби" історичної науки Радянської України, а потім залишався помітною постаттю в зарубіжній (діаспорній) українській та білоруській історіографіях. Бібліографія Л. Окіншевича містить близько 130 праць українською, білоруською, російською та англійською мовами, з яких дванадцять – це монографії з історії державності Гетьманщини і книги загального характеру з історії українського і зарубіжного права, а також ґрунтовні студії, присвячені аналізу радянської історіографії країн Латинської Америки та США [див.: 1]. Вражає факт, що найкращі свої роботи – класичні монографії про центральні установи України-Гетьманщини та знатне військове товариство – історик написав між 24 і 34 роками свого життя!

¹ *Ця стаття є виправленим та доповненим варіантом нарису про Л. Окіншевича у праці: Яремчук В. Призабуті постаті української історіографії ХХ століття : біоісторіографічні нариси / В. Яремчук. – Острог, 2002. – С. 64-97.

Попри наявність певного інтересу дослідників історії, історичної науки до цієї постаті², вважаємо його все ж недостатнім з огляду на масштаб, роль і значення творчості вченого в контексті українського і білоруського історіографічних процесів. Відтак спеціальне вивчення наукового доробку Л. Окіншевича відносимо до актуальних тем персональної історіографії.

Л. Окіншевич народився 25 січня (7 лютого) 1898 р. в Петербурзі у родині юрисконсульта та викладачки французької мови у жіночій гімназії. Навчався у Києві в приватній гімназії "групи батьків" (1907-1912), в колегії Павла Галагана (в роки Першої світової війни було евакуйовано в Кисловодськ [2, с. 10]) (1912-1916), у 2-ій військовій школі (січень-травень 1917 р.), яку закінчив із званням прапорщика. Далі опинився на Румунському фронті, де перебував до весни 1918 р. Тоді ж демобілізувався й поновив розпочаті ще восени 1916 р. студії на юридичному факультеті Київського університету. Після закінчення факультету у 1921 р. (на той час його було переведено з університету до Київського інституту народного господарства) за рекомендацією видатного історика права академіка ВУАН М.Василенка Л. Окіншевича було зараховано науковим співробітником у Комісію історії західноруського та українського права Соціально-економічного відділу ВУАН. Тут він працював з 1921 до 1933 р., був одним із найближчих співробітників голови Комісії – М.Василенка, протягом 1922-1929 рр. виконував обов'язки її секретаря. Одночасно у 1925-1929 рр. навчався в аспірантурі Науково-дослідної кафедри історії України Михайла Грушевського, після закінчення якої захистив

² Серед спеціальних досліджень про життєвий і творчий шлях Л. Окіншевича див. у списку джерел та літератури позиції № 9, 15, 16, 20, 21, 41, 42, 54-56.

дисертацію на тему "Генеральна (козацька) рада на Україні-Гетьманщині XVII-XVIII ст" [3].

В час роботи у ВУАН Л. Окіншевич здобув визнання як чи не найбільш плідний і перспективний науковець з грона тогочасних українських істориків права. В цей час підготував свої ґрунтовні праці з історії держави і права Гетьманщини – "Генеральна Старшина на Лівобережній Україні XVII-XVIII вв. (1926) [4]; "Центральні установи України-Гетьманщини XVII-XVIII вв."(1929-1930, Ч.1-2) [5; 6]; "Значне військове товариство в Україні-Гетьманщині XVII-XVIII ст." (опублікована у Мюнхені у 1948 р.) [7]. Дослідник також активно займався вивченням і збиранням архівних матеріалів та вивченням історії білоруського козацтва [див.: 1, с. 35; 8, с. 40; 9; 54; 55].

Вчений відіграв помітну роль в науково-організаційному та громадському житті ВУАН. Був секретарем місцевому академії, головою академічної секції наукових працівників профспілки працівників освіти. У 1929-1931 рр. виконував обов'язки директора видавництва ВУАН, у 1931-1932 рр. був заступником секретаря Соціально-економічного відділу ВУАН.

Доля дослідника склалася так, що він, як і сотні інших українських вчених, зазнав необґрунтованих переслідувань і цькувань в трагічні 1930-і, причому в час розквіту своїх творчих сил. З початку руйни і репресій в академії, Л. Окіншевич, як особа "сумнівна" з погляду політичної лояльності, змушений був перейти до Ніжинського педагогічного інституту, в якому працював впродовж кількох місяців 1933 року. У 1934 р. через загрозу арешту органами держбезпеки переїхав до Казахстану, де влаштувався юрисконсульт на будівництві міднорудного

комбінату на березі о. Балхаш (с. Бертис). У 1937 р. через хворобу сина Л. Окіншевич перебрався до Смоленська.

На початку радянсько-німецької війни історик був мобілізований, потрапив у полон, звільнився і повернувся до Києва. Працював юрисконсультом Міської управи та деканом правничого факультету відновленого університету.

У 1944 р. дослідник евакуювався на Захід, був обраний професором Українського Вільного Університету у Празі (1945 р.), згодом, після переїзду УВУ до Мюнхену, – деканом його правничого факультету. У 1949 р. родина Окіншевичів перебралася до США, де осіла у Нью-Йорку. У 1951-1954 рр. вчений працював як стипендіят фундації Форда за дослідницькою програмою вивчення СРСР при Колумбійському університеті, а після завершення проекту – у бібліотеці Конгресу США у Вашингтоні до 1969 р., коли Л. Окіншевич вийшов на пенсію.

В еміграційні роки дослідник, який був відлучений від архівів і бібліотек України, займався переважно узагальненням свого доробку з історії Гетьманщини і розробкою теоретичних проблем правознавства. Наслідком цих студій стали синтетичні роботи "Лекції з історії українського права. Право державне. Доба станового суспільства" (1947)[10] (англомовний варіант книги вийшов у 1978 р. у Мюнхені під назвою "Ukrainian Society and Government 1648-1781" [11]), "Огляд історії філософії права" (1948) [12], "Вступ до науки про право і державу" (1949) [13].

Останні десять років життя Л. Окіншевич мав тяжку недугу – хворобу Паркінсона, яка свого часу звела зі світу його вчителя Миколу Василенка. Помер вчений 7 листопада 1980 р. у м. Гілкрест Гілліс (передмістя Вашингтона).

"Спомини вмираючої людини" Л. Окіншевича – джерело до історії української історичної науки. Предметом цієї частини статті є автобіографічні спогади Л. Окіншевича, які становлять важливе джерело як до біографії історика права, так і взагалі – до історії української історичної та юридичної науки 20-30-их рр. ХХ ст. Як самостійна наукова проблема, питання про інформативну вартість спогадів в історіографії ніким не ставилося. Лише короткий їх аналіз зроблено О. Романівим в передмові до їхньої публікації [14].

Історія написання спогадів непроста. Вони були розпочаті Л. Окіншевичем після довгих вмовлянь друзів тільки в кінці 1977 року, себто за три роки до смерті дослідника. Їх підготовка відбувалася вкрай повільно через прогресуючі недуги вченого. Внаслідок важкого захворювання Л. Окіншевича робота не була завершеною, хоча працював він над нею майже до останнього дня свого життя. Про фізичний стан автора та проблеми, які виникали в нього при написанні спогадів, засвідчує назва, яку він їм дав – "Спомини вмираючої людини". Машинопис тексту становить 103 сторінки. Текст має два пропуски у зв'язку із втратою трьох сторінок машинопису і обривається без логічного закінчення. Хронологічні межі спогадів – 1898-1938 рр. Вони поділені на 10 розділів, заголовки і зміст яких відображає той чи інший аспект біографії Л. Окіншевича. Праця написана доброю українською мовою. Оригінал тексту спогадів зберігається в особистому архіві професора Я. Падоха, переданих до Архіву НТШ у США [8, с. 82, 86; 14, с. 5; 15, № 1-4, с. 107-108].

Твір Л. Окіншевича опубліковано в 1995 р. у Львові у видавництві Наукового Товариства ім. Т. Шевченка [8] і за редакцією О. Романіва та зі вступним біографічно-історіографічним нарисом багатолітнього приятеля Лева Олександровича, знаного історика права, покійного вже Ярослава

Падоха [16]. Видавці змінили песимістичну оригінальну назву твору на більш оптимістичну, яка, на їхній погляд, відзеркалює найважливіший і найцікавіший аспект "Споминів" – "Моя академічна праця в Україні". Дійсно, найповніше в праці представлено відтинок життя Л. Окіншевича в 16 років, який припадає на період його академічної кар'єри і діяльності. У виданні збережено мову і правопис автора [14, с. 6-7].

Оригінальність "Споминів" як історичного джерела не викликає сумнівів. Вивчення твору дає підстави твердити, що при його написанні автор не користувався будь-якими іншими джерелами, крім власної пам'яті. Про це свідчить сама назва мемуарів. Крім того, в "Споминах" Л. Окіншевич кілька разів апелює до власної пам'яті³. Автор дуже обережний у поводженні з датами і навіть конкретними фактами свого життя⁴. Слабка ймовірність того, що історик послуговувався в спогадах додатковими джерелами впливає й із самих умов їх написання (відірваність від архівних і бібліотечних збірок України, важке і прогресуюче захворювання вченого).

Наскільки вірогідним свідомством історичних подій можна визнати твір Л. Окіншевича? Як і для будь-яких мемуарів, для "Споминів" притаманні помилки пам'яті, тому їх не можна вважати цілком достовірним джерелом. Вимагає уточнення і перевірки насамперед хронологія подій. Автор визнає, що "більшість його дат за давністю тільки приблизні" (с. 74).

³ Див., наприклад: "у 1923 чи 1924 році одного дня..." (с. 29) (тут і далі поклики на працю Л. Окіншевича подаватимуться в тексті нарисом і у "Примітках" в круглих дужках); "одного дня..." (с. 30); "одного дня, – думаю, що це було на початку 1925 року..." (с. 33); "десь коло 1928 року..." (с. 37); "в кінці 1931 чи на початку 1932 року..." (с. 49); "мабуть, це був кінець січня чи початок лютого 1934 року..." (с. 62); "десь на початку 1936 чи вкінці 1935 року..." (с. 74); "під час моїх 3-х чи 4-х поїздок до Мінська..." (с. 37); "я не впевнений щодо тодішньої назви цієї організації..." (с. 50).

⁴ Див., наприклад: "скільки пам'ятаю, я чотири рази їздив до Москви..." (с. 28); "скільки пригадую, доцентура..." (с. 36); "моя пам'ять не зберегла назви і предмету праці С. Борисенка..." (с. 43); "пригадую, що у 1932 році..." (с. 43); "було їх, скільки пам'ятаю, коло 10 000" (с. 74).

Однак, можна з певністю твердити про достовірність фактологічної основи твору. Зокрема, наближаються до істини автобіографічні моменти "Споминів": розповідь Л. Окіншевича про події свого життя і його світоглядні рефлексії. Праця видатного історика Гетьманщини – це також важливе вірогідне джерело для вивчення суспільно-політичної атмосфери 1920-30-их років. На можливість використання твору для висвітлення названих аспектів існує низка аргументів. По-перше, немає підстав сумніватися в правдивості слів автора про те, що єдиною метою написання ним спогадів є "вимоги історії" (с. 64). Аналіз тексту праці показує, що Л. Окіншевич вбачав сенс підготовки ним мемуарів в служінні історії через донесення до читача правдивих свідчень очевидця і учасника багатьох доленосних історичних подій (с. 64-66). По-друге, в "Споминах" не знаходимо слідів якоїсь цілеспрямованої політичної чи ідеологічної тенденційності або ж персональної упередженості. Навпаки, історик намагається об'єктивно поінформувати читача не тільки про події і людей, які його оточували, але й не приховує "незручних" сторінок свого життєпису. Так, він згадує про свою участь в кампанії цькування в радянській пресі видатних вчених Михайла Грушевського та Михайла Слабченка, чесно пояснюючи мотиви своєї поведінки: "Ті статті (про М. Грушевського і М. Слабченка – **В. Я.**) – сторінка з історії "полоненої" советської науки, коли відмова в їх написанні майже неминуче означала арешт, муки і заслання до таборів, з якого повертався на волю 1 з 10 засланих" (с. 58). Л. Окіншевич відверто визнає, що в добу брутальних проскрипцій сталінщини проти української інтелігенції ніколи не виступав з відкритою критикою режиму, залишаючись назовні лояльною до влади людиною, потрапивши навіть на певний час до керівництва ВУАН. Він пише про надуманість звинувачень НКВД в пропагуванні ним

▪ Історик українського права Лев Окіншевич / В.П. Яремчук // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2012. – № 2(6) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12yvpplo.pdf>.

незалежності України, зазначаючи при цьому: "Я не зробив би такої пропозиції (про незалежність України – *В. Я.*) просто з небажання передчасно загинути... Прилюдно ту думку я не висловлював навіть у розмовах з приятелями" (с. 59).

Які конкретно проблеми історії української історичної науки висвітлено в праці Л. Окіншевича? З цього погляду в "Споминах" можна виділити такі тематичні блоки: 1) автобіографічний; 2) діяльність науково-дослідних установ історичного та історико-юридичного профілю, що існували в 20-ті-на початку 30-их років в межах ВУАН; 3) історія знищення і деградації української історичної науки в кінці 20-их - на початку 30-их років; 4) характеристики людських якостей, психологічного складу відомих українських вчених того часу.

Центральною постаттю твору є фігура самого автора. Докладно розглянуто етапи життя, наукової і громадської діяльності Л. Окіншевича від часу його народження до 1938 р. На інформації про подієве тло біографії Л. Окіншевича цілком базуються біографічні нариси Я. Падоха в тій їх частині, яка охоплює відрізок життя історика до 1938 р. Відтак, немає сенсу докладно характеризувати добре відомий зі статей Я. Падоха зміст автобіографічної складової спогадів.

Непересічну вартість для дослідника життєвого і творчого шляху Л. Окіншевича мають ті місця в автобіографічних нотатках, де вчений ділиться з читачем роздумами про себе, своє місце в науковому і громадсько-політичному житті 20-30-их років, дає оцінку своїм вчинкам. Такі фрагменти, що слабо залучені до біографічних нарисів Я. Падоха, дають підстави для відтворення рис психології, світогляду дослідника, дозволяють проникнути у його внутрішній світ.

Читаючи мемуарні записи Л. Окіншевича, знаходимо свідчення його шляхетності, доброзичливого ставлення до людей. Про більшість знаменитих вчених і діячів культури та "маленьких" людей, яких згадає в своїй книзі історик, він пише з очевидною теплотою і симпатією⁵. Шляхетність історика демонструють фрагменти його праці, де він пояснює причини фактичного розриву зв'язків зі своїм академічним оточенням, який стався тоді, коли його було проscribeвано. Про причини, через які не листувався з приятелями в час перебування на фактичному засланні в Казахстані, він пише: "Я рахував, що поскільки листування наукових працівників було, очевидно, контрольоване, краще не нагадувати про себе зайвий раз НКВД. З другого боку, я пам'ятав, у якому постійному страху жили тодішні люди, і розумів, що листування з такою особою, як я, може здатися моїм приятелям небезпечним" (с. 77).

Зі спогадів видно, що вченому була притаманною гідна подиву скромність при оцінці власної далеко не буденної персони. Він не зараховував себе до людей, що "роблять історію", скромно оцінював свої наукові здобутки (с. 64, 66). Як вже зазначалося, Л. Окіншевич не зображує себе в "Споминах" в ролі героя в критичних ситуаціях свого життя.

Вченому, очевидно, був властивий гумор та іронія. Так, описуючи свої відносини з М. Грушевським, він зазначає, що до 1925 року його знайомство з видатним істориком "обмежувалося тим, що на зустрічній вечірці, влаштованій льокалем Спілки освіти в гонор його повернення до Києва, він, обходячи всіх присутніх, подав й мені руку" (с. 33). Відповідаючи на звинувачення НКВД в "прославлянні" Богдана

⁵ Див., наприклад, розповідь Л. Окіншевича про М. Василенка (с. 29, 34, 54); О. Гермайзе (с. 35); С. Борисенка (с. 36); В. Дем'янчука (с. 40-41); М. Петровського (с. 56); М. Горбаня (с. 69-70); людей, які допомагали йому в знищенні частини архіву Галицької Армії (с. 44-46, 65) та працівників "Прибалхашстрою" (с. 72-73, 76).

Хмельницького, Лев Олександрович пише: "Українські гетьмани не були в цей час популярні в советській історіографії, і я рідко згадував їх імена (у вузівських лекціях – *В. Я.*). Іронічно тільки, що якраз Богдан Хмельницький за кілька років став улюбленим героєм советських істориків і "дослужився" до того, що його ім'ям був названий орден за військові заслуги" (с. 58).

"Спомини вмираючої людини" – це вдячне поле для дослідження національного світогляду Л. Окіншевича. З його праці виразно бачимо щирий український патріотизм, прихильність до ідей українського національного відродження, любов до України, яку історик називав своєю "другою батьківщиною" (с. 54, 65). Водночас Л. Окіншевич, який не був етнічним українцем, а належав до змішаного білорусько-чесько-російського роду (його батько був білорусом, мати – чесько-російського походження), визнавав себе білорусом, симпатизував білоруському національному рухові, цікавився білоруською історією, культурою, проблемами національного відродження Білорусі (недарма білоруським зв'язкам вченого присвячено цілий розділ "Споминів"). Він не заперечує, що зазнав також "впливів російської культури, до якої...ніколи вороже не ставився" і які "були міцні і в родині, і в школі" (с. 65). Нарешті, дослідник не забував і своєї "ще однієї" другої батьківщини" – США (с. 65). Таким чином, Л. Окіншевич знаходився під впливом кількох національних культур, і тому, очевидно, був далеким від ідеології етнічної виключності, романтичного захоплення національною ідеєю, відзначаючись поміркованістю в ставленні до національного питання. Він з однаковою симпатією описує представників різних національностей, яких зустрічав на життєвому шляху, наголошує на тому, що "деякі люди іншої національності, - такі, як я, як росіянка Н. Полонська-Василенко, як юдей

О. Гермайзе, і багато інших, дещо зробили для української науки, а відтак цілої справи українського відродження" (с. 66).

Одну із сюжетних ліній "Споминів" Л. Окіншевича становить розповідь про академічні установи, в діяльності яких історик брав безпосередню участь – Комісію для виучування історії західньоруського і українського права під керівництвом академіка М. Василенка (що існувала в межах Соціально-економічного відділу ВУАН) і Науково-дослідну кафедру історії України М. Грушевського (яка підпорядковувалась Президії ВУАН). В спогадах йдеться не стільки про конкретні напрямки діяльності установ (особливо це стосується Комісії М. Василенка), скільки про атмосферу і стиль взаємовідносин між науковцями в них. Якщо для Комісії М. Василенка була характерною "дружня співпраця її членів", відсутність "суперництва, неприязні і непорозумінь" (с. 29), то на Кафедрі М. Грушевського атмосфера була іншою – там, на думку Л. Окіншевича, панував "формальний стиль" роботи (с. 34). Автор "Споминів" пояснює це так: Кафедра М. Грушевського була не так дослідною, як навчальною установою; важив також той факт, що добір аспірантів Кафедри не цілком залежав від М. Грушевського (с. 34).

Праця Л. Окіншевича подає цінні відомості про знищення української академічної науки в кінці 20-их – 30-ті роки, коли вона, за його образним висловлюванням, перетворилась в "полонену науку". Зокрема, докладно описано методи комунізації ВУАН. На прикладі історії переслідувань і розправи над самим Л. Окіншевичем показано ставлення комуністичної влади до "ідеологічно шкідливих" науковців в добу сталінського терору 30-их років. Для історика вітчизняної науки вельми цінною є інформація про технологію "м'яких" політичних репресій щодо тих вчених, які, як Лев Олександрович, уникнули фізичного знищення каральними органами.

Серед злочинів сталінізму проти вільної наукової думки пам'ять автора "Споминів" зберегла й історію, пов'язану з виданням VII-го тому "Праць Комісії для виучування історії західньоруського і українського права". Вчений описує зміст знищеної з політичних причин книги, долю її збережених примірників (с. 42-44).

З болем і сумом Л. Окіншевич розповідає про знищення архіву Галицької Армії (так він названий в "Споминах", хоча, насправді, йдеться лише про частину архіву) [див.: 17. с. 24], що нелегально зберігався в приміщенні, в якому знаходилась ВУАН. Зі спогадів дізнаємось, що ліквідація архівних документів ГА була проведена за вказівкою керівництва ВУАН в 1929 р., котре справедливо побоювалось репресій проти працівників, причетних до переховування незголошеного владі архіву (с. 44-47).

Природно, що активно займаючись науковою і громадською діяльністю, обіймаючи важливі посади в системі ВУАН в 20-их – на початку 30-их років (секретаря Комісії М. Василенка, секретаря місцевому ВУАН, директора видавництва ВУАН, заступника секретаря соціально-економічного відділу ВУАН), Л. Окіншевич підтримував творчі і формально-організаційні взаємини з багатьма відомими діячами науки і культури. Серед таких постатей бачимо цілу галерею українських істориків – М. Василенка, М. Грушевського, О. Гермайзе, І. Черкаського, С. Борисенка, С. Іваницького-Василенка, М. Горбаня, О. Оглоблина, М. Петровського, літературознавця і критика О. Дорошкевича, мовознавця В. Дем"янчука, письменника Б. Антоненка-Давидовича, мікробіолога і епідеміолога Д. Заболотного, класиків білоруської історіографії (В. Пічету) та літератури (Я. Купалу, Я. Коласа). Про більшість з них Л. Окіншевич обмежується тільки короткою згадкою, обрамленою підкресленням

пошани і симпатії, а то й дружніх почуттів. Лише про контакти з М. Василенком, М. Грушевським, М. Горбанем, О. Оглоблиним історик розповідає більш розлого, залишаючи читачеві свої враження від спілкування з ними. Такі фрагменти автобіографічних записів Лева Олександровича найбільш позначені суб'єктивністю мемуариста, однак вони додають нові, часто несподівані барви до відтворення психологічного складу, людських якостей знаних вчених-істориків.

Кілька згадок в "Споминах" присвячено Миколі Василенку. Як видно з книги, людина, яка стала "хрещеним батьком" Л. Окіншевича в науці, якій історик значною мірою завдячував як визначенням напрямку своїх наукових студій, так і самою можливістю повноцінної наукової праці, викликала незмінне захоплення в автора. На думку Л. Окіншевича, голова Комісії для виучування історії західньоруського і українського права "був ніби старшим і поважним другом її членів" (с. 34), саме він вносив в її діяльність ту "атмосферу толерантності", завдяки якій Комісія стала однією з найпотужніших в науковому відношенні установ ВУАН (с. 29). Характеристика М. Василенка в "Споминах" стисла, але містка – це була людина, "сповнена духовним світлом добра, такту і толерантності" (с. 54)⁶.

---

⁶ Промовистим свідченням теплоти, яка була у взаєминах між М.Василенком та Л. Окіншевичем, є лист, написаний Левом Олександровичем Наталії Полонської-Василенко з с. Бертіс від 24 жовтня 1935 р. В ньому колишній співробітник Миколи Прокоповича ділиться з дружиною академіка своїм сумом з приводу смерті М.Василенка і думками про нього (цитуюмо мовою оригіналу): "...Трудно представить, что его уже нет. Вот уже скоро будет два года, как я уехал из Киева, от прежнего, от моей киевской жизни осталась груда воспоминаний, и только. Много тяжелых воспоминаний, есть и хорошие, но, когда думаешь о людях, то самое светлое воспоминание о Николае Прокофьевиче. И не только потому, что ему я был так многим обязан, но и потому, что это действительно был человек светлый.

Я помню, мое знакомство с Николаем Прокофьевичем началось в декабре 20 года. Когда студент Окиншевич пришел держать курс истории русского права, для Николая Прокофьевича это был чужой незнакомый человек (я слушал лекции у Ясинского). Это не помешало Николаю Прокофьевичу отметить

Сучасні дослідження, присвячені М. Василенку [див.: 18; 19], доводять об'єктивність і правомірність такої оцінки.

Л. Окіншевич докладно переповідає історію свого запрошення, навчання і несподіваного усунення з Науково-дослідної кафедри історії України М. Грушевського (с. 33-36). Історія студіювання молодого дослідника в аспірантурі Кафедри М. Грушевського є ще одним свідченням авторитаризму метра української історіографії, вона ж підтверджує думку (яка неодноразово висловлювалась в історіографії), що при підборі своїх співробітників Михайло Сергійович часто керувався мотивами їх особистої лояльності до нього та його "клану" у ВУАН.

именно меня, мне предложит писать у него дипломную работу, меня оставит для научной работы. В этом штрихе – целая черта его характера: справедливость. В мирке научных работников, где протекционизм был частым явлением, такой факт говорит о том, что этому человеку он был чужд.

Много можно бы было сказать о нем и как о ученом, и как о человеке. И вот – говоря о человеке, человеке, который, как все иные, был сыном своего времени, своего окружения, имел определенный путь, о нем в первую очередь хочется сказать, что в нем было много чисто человеческих черт, человеческих с большой буквы: справедливость. чистота в отношениях, широта взглядов, незлобивость... И таким он был и для друзей своих, и для врагов, и именно, поэтому возле себя смог создать целый круг сотрудников, людей с различным возрастом, судьбой, взглядами, позициями и т.д.

Я пишу достаточно несвязно: мне очень тяжела эта весть. Много раз хотел я прервать свое молчание и написать Николаю Прокофьевичу. Но меня всегда останавливала мысль, что благодаря обстановке моего увольнения переписка со мной может быть не желательна. Мысль должно быть неверная, но она базировалась на всем моем настроении, очень тяжелом. Перемену в моей судьбе мне пришлось переживать очень болезненно.

Странно подумать, что в маленькой квартирке на Тарасовской улице нет уже хозяина, нет человека, которго я так уважал. Мне тяжело думать, что не пришлось мне в это время быть в Киеве, проститься, проводить в последний путь. Да будет легка ему земля.

Не знаю, когда удастся увидеться с Вами, чтобы распросить о последнем времени в жизни Николая Прокофьевича...

Примите, Наталья Дмитриевна, из далекой степи выражение моей глубокой скорби, глубокого сочувствия Вам..."

Невеличким, але досить незвичним і промовистим штрихом до психологічного портрету видатного українського історика Олександра Оглоблина є згадка про невиправдане затягування ним рецензування праці Л. Окіншевича, присвяченої знатному військовому товариству Гетьманщини XVII-XVIII ст., і врешті-решт негативну рецензію на неї через її "немарксистський характер" (с. 50). Деякі інші забарвлення мають відомості про відомого представника харківської школи Дмитра Багалія Миколу Горбаня. Як твердить мемуарист, він "був талановитою людиною", "типовим екстравертом, цікавим і веселим співбесідником" (с. 70).

Таким чином, "Спомини вмираючої людини" Лева Окіншевича, попри свій відносно невеликий обсяг, – цінне історичне джерело, яке містить здебільшого вірогідні відомості як до життєпису видатного українського історика і правознавця, так і для вивчення історії української історичної науки в добу грандіозного її розвою в 1920-ті роки і моторошної трагедії 1930-их років. Вони заслуговують пильної уваги дослідників і активного та всебічного впровадження до наукового обігу.

Світоглядно-методологічні основи творчості науковця. Важко досягнути розуміння наукової спадщини Л. Окіншевича, його поглядів і концепцій з вузькоспеціальних проблем поза реконструкцією світоглядно-методологічних основ творчості вченого, предметніше того, яким було бачення Л. Окіншевичем головних проблем історії України і за допомогою яких методів він їх опановував. Таке відтворення важливе і цікаве й з огляду на досить-таки нетиповий для українських істориків інтерес Лева Олександровича до методологічних та історіософських проблем. Цього аспекту наукової творчості Л. Окіншевича частково торкався (в контексті однієї з його історіософських розвідок) лише Олексій Ясь [20; 21].

Візія української історії і методологічний інструментарій вченого базувалися передусім на його ознайомленні в роки наукової праці у вуанівській Комісії для виучування історії західноруського та українського права під керівництвом академіка М. Василенка майже зі всією літературою, що стосувалась історії т. зв. "руського" і спеціально українського права [22, арк. 4 зв.; 23, с. XVII; 24], студіюванні історії України під час навчання в аспірантурі при Науково-дослідній кафедрі історії України М. Грушевського [23, с. XVII]. Ключові дослідження, що були опановані Л. Окіншевичем (зокрема, праці вчених школи "західноруського права"), написані в руслі позитивістської методології, елементи якої відтак увійшли до методологічного арсеналу Л. Окіншевича. Лев Олександрович став адептом схеми історії України М. Грушевського [24, с. 106], хоча, як уже було зазначено, суто людські і наукові стосунки з визначним істориком у нього не склалися [8, с. 35-36].

Одним із джерел історичного світогляду Л. Окіншевича був "науковий соціалізм" [24, с. 105]. Вважаємо, що зацікавлення ним вченого не було випадковим і кон'юнктурним, а навпаки – органічним. Це твердження спирається по-перше, на факт, що ще в юнацькому віці майбутній історик права не був байдужим до марксівського вчення, в 1915-1916 рр. він входив до складу нелегального марксистського гуртка учнів Колегії П. Галагана [22, с. 9]. По-друге, для істориків Радянської України в 20-і роки використання марксистської методології не було чимось примусовим і обов'язковим, натомість значна частина дослідників цього періоду (серед них Д. Багалій, О. Оглоблин, М. Слабченко та представники їхніх історіографічних шкіл) намагалась імплантувати модерне вчення у свої дослідження, зводячи, як вони гадали, фундамент "нової революційної науки". В цьому відношенні не був винятком і Л. Окіншевич.

У роки еміграції Лев Олександрович мав можливість познайомитись з теоретичним доробком західної історіографії. Зокрема, ним було критично осмислено набутки актуальних в сер. ХХ ст. на Заході "циклічних теорій" розвитку цивілізацій [25, с. 108]. Особливо уважно історик поставився до концепції Арнольда Тойнбі [26]. Тоді ж Л. Окіншевич зазнав впливу ідей В'ячеслава Липинського [7, с. 8-9].

Для наукової діяльності дослідника, його поглядів на минуле східнослов'янських народів багато важила національна свідомість. Як уже зазначалося вище, дія багатоетнічного і полікультурного середовища сформувала своєрідний національний світогляд Л. Окіншевича – поряд з білоруським і українським патріотизмом йому була притаманною поміркованість у національному питанні, заперечення шовінізму.

В основі бачення минулого України Л. Окіншевичем – уявлення про сепаровані один від одного український, білоруський і російський історичні процеси, з іншого боку – аналогічний характер історичного розвитку українського та інших європейських народів. "В наш час етнографічному монізму настав кінець", – проголосив він у своїй програмній праці "Наука історії українського права. Право державне" (1927) [24, с. 106]. Навіть у написаній примусово "замовній" статті "Національно-демократична концепція історії права України в працях акад. М. Грушевського" (1932) Лев Олександрович відважився на позитивну оцінку наукової творчості М. Грушевського саме за те, що "він бив по централізаторських тенденціях, що відверто й цинічно служили колоніальній політиці російського царизму, російських кріпосників і російського капіталу на Україні" [27, с. 94].

У своєму есе "Між Заходом і Сходом" (1952) історик спробував подати власне бачення проблеми належності України в контексті

цивілізаційних теорій. На відміну від більшості своїх попередників і сучасників, які трактували Україну як частину або східнослов'янської православної цивілізації, або західноєвропейського культурного комплексу, Л. Окіншевич вважав її країною, що лежить на кордоні двох "культурно-історичних типів" і являє собою широкий простір переходового від одної до другої цивілізації характеру" [25, с. 110]. Вчений гадав, що "межове" становище України стало визначальним для багатьох подій української історії, в тому числі "трагічних", які, відтак, можуть бути пояснені через протистояння між двома цивілізаційними впливами [25, с. 109-111].

Цікаво, що належність його "другої батьківщини" до територій перехідного виду історик вважав явищем позитивним. На його думку, хоча "таке становище породжує глибокі конфлікти всередині самого народу, а переживання й переборювання їх є річ дуже болюча й нелегка", однак "якраз такий конфліктний ґрунт звичайно породжує рух вперед і переважає суспільний організм, хоч гармонійніший, але більш схильний до застою" [25, с. 111].

Питання про вищість "західної" чи "східної" культур Л. Окіншевич вирішував не менш оригінально, ніж проблему цивілізаційного обличчя України. Він вважав, що його постановка є "в засаді невірною". В тому ж есе "Між Заходом і Сходом" Лев Олександрович писав: "Західня культура є, безперечно, старша, але східня є більше в процесі зросту. Юнак завжди мріє про те, щоб скоріше стати зрілим; людина зрілих і старших літ завсіди з сумом згадує про кращі роки юнацьких надій. Так само й історична позиція народу не є недобра, ні тоді, коли вона свідчить про його повну сил молодість (з великими перспективами в майбутньому), ні тоді, коли вона свідчить про його мудру й багату на досвід зрілість" [25, с. 111].

Не будучи "чистим" істориком, Л. Окіншевич не розробив власної періодизації історії України. Натомість його періодизація історії українського державного права, якої дотримувався в роки наукової праці в Радянській Україні, спиралася на загальноновизнану модель (яка була власне ним запозичена з твору М. Драгоманова "Чудацькі думки про українську національну справу"), що передбачала поділ на такі періоди: 1) князівсько-земський; 2) литовський; 3) польський; 4) гетьманський; 5) імператорський [24, с. 106]. У 1947 р. у своїй синтетичній роботі з історії українського державного права (основна частина праці присвячена державному праву Гетьманщини) Л. Окіншевич запропонував власну періодизацію, яка базувалась на визнанні провідної ролі у формуванні державно-правових інститутів України за двома чинниками – рівнем суспільного розвитку і належністю української території до певних політичних утворень: I. Період початкової дофеодальної державної організації (до X ст.). II. Період феодальної організації: 1) доба раннього феодалізму (X – XIII ст.); 2) доба розвиненого феодалізму (XIV – поч. XVI ст.). III. Період станової держави: 1) Україна під Польщею (1569 – 1648); 2) Гетьманська Україна (1648 – 1781); 3) Україна під Росією і Австрією (до сер. XIX ст.). IV. Період модерної держави: 1) доба перебування України як провінції в реформованих Російській та Австро-Угорській імперіях; 2) доба визвольних змагань і поновлення на певний час української державності [10, с.8-12]. Поділ історії українського державного права на дофеодальний, феодальний, становий і модерний етапи знаходимо і в інших працях історика права, написаних в еміграції [13, с. 161-200; 28, с. 632]. Головною перевагою такої періодизації вчений вважав "відповідність її аналогічним етапам в історії розвитку інших європейських націй, членом комплексу яких є й український народ" [28, с. 632].

За Л. Окіншевичем, вже в княжу добу східнослов'янські землі "сильно різнилися одна від одної й були на півдорозі до утворення націй – української, великоруської й білоруської" [24, с. 107], "устрій українських земель ріжнися від устрою їх сусідів" [24, с. 108]. Через те, що українські землі в розвитку феодальних стосунків випереджували білоруські та великоруські, тут раніше від сусідів економічну і політичну гегемонію здобув прошарок великих землевласників – боярство [24, с. 108]. Тому саме в українських землях, і тільки в них, боярська рада була повноцінною державною установою, а не "актом думання князя з боярами" [29, с. 639].

Що ж до форми державного устрою княжої Русі X – XIII ст., то в 1920-і рр. Л. Окіншевич вважав її конфедеративним утворенням, "спількою земель-держав" [24, с. 110; 30, с. 295]. Згодом, в еміграції, висловлював думку про те, що Русь була різновидом феодальної монархії, яка внаслідок роздробленості в XII – XIII ст. пройшла шлях розвитку державного ладу, подібний до інших країн тогочасної Європи, перетворившись у XII – XIII ст. у "державу держав", для якої притаманні "відносини васальної залежності одних володарів від інших із тим, що на чолі піраміди цих державних взаємин стояв номінальний володар "Руси" – київський великий князь", що був іншим князям "в місце отця" [29, с. 37].

Велике князівство Литовське Л. Окіншевич називав "литовсько-білорусько-українською державою XIV – XVI ст." [24, с. 115]. На його думку, українські землі в ній не згубили свого державного характеру, входячи до складу ВКЛ як її "елемент" [24, с. 107]. Водночас він вважав хибним погляд деяких істориків (зокрема, Ростислава Лащенко) про виключне панування українського права в цій державі і закликав уважніше поставитися до думки М. Грушевського про значення білоруського елемента у князівстві [31, с. 276]. Як показала у своїй розвідці В. Лебедева,

---

▪ Історик українського права Лев Окіншевич / В.П. Яремчук // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2012. – № 2(6) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12yvpplo.pdf>.

історик визнавав значну, а в деякі періоди і провідну роль білоруських земель та білоруського етносу у формуванні культурних феноменів і державних структур ВКЛ [9, с. 255].

ВКЛ у XIV – сер. XV ст. Л. Окіншевич називав "державою держав", в яку входили сюзеренна (литовська) і ленні (українські і білоруські землі) держави [24, с. 116; 29, с. 640; 30, с. 295]. На сер. XV ст. припадає процес поступової ліквідації державного характеру земель і князівств, що входили до складу ВКЛ. Однак цей процес державної консолідації не було повністю закінчено на сер. XVI ст., коли комплекс українських частин князівства перейшов до Польщі, втративши при цьому свою "автономію" і ставши її "звичайною провінцією" [24, с. 116, 125; 29, с. 642].

Хмельниччину історик трактував передусім як соціальну революцію, що "поставила коло влади хуторян-козаків", "дрібну, хуторянську буржуазію" [5, с. 389-390]. Згодом, в еміграції, він дещо переглянув свої погляди на зміст подій української історії середини XVII ст. В монографії "Значне військове товариство в Україні-Гетьманщині XVII-XVIII ст." (1948) Л. Окіншевич зазначав, що "основним змістом епопеї 1648 і наступних за ним років було те, що це була і боротьба за національну Українську державу" [7, с. 8]. Слідом за В. Липинським, якого називав "одним з найкращих українських істориків", Лев Олександрович твердив: "Якщо маси українські цього не завжди ясно усвідомлювали (себто необхідності вибороти державність – **В. Я.**), то серед провідного старшинського шару не бракувало представників ідеї української державности... Саме в рядах зверхнього українського шару... треба нам шукати... ці державнотворчі елементи, що свідомо билися не тільки за свої власні інтереси, і до того ж інтереси сьогоденного дня, але які билися за майбутню долю своєї батьківщини" [7, с. 8-9].

Внесок Л. Окіншевича у вивчення держави, народженої в горнилі Хмельниччини, буде проаналізовано в наступному розділі цього нарису. Тут лише слід сказати про концептуальні підходи історика щодо Гетьманщини. Лев Олександрович вважав, що козацька держава увійшла у залежність від Москви у 1654 р. на умовах васальної залежності [24, с. 127; 32, с. 298; 29, с. 644]. У XVIII ст. після поразки під Полтавою Гетьманська Україна потрапила під безпосередній вплив російської влади, яка поступово відбирала в неї її державні функції і прерогативи. Однак цей процес не був прямолінійним, "мав періоди часткового повернення українських державних прав" [29, с. 646]. Повна інкорпорація Гетьманщини до Російської імперії наступила на поч. 80-их рр. XVIII ст. [24, с. 129; 29, с. 646; 10, с. 131].

Методологія історико-юридичних студій Л. Окіншевича характеризується насамперед обранням ним тем, які до нього серйозно ніким не розроблялися. Це стосується всіх проблем, опрацьованих ним на монографічному рівні (Генеральна і Старшинська Ради Гетьманщини, знатне військове товариство, білоруське козацтво).

При ознайомленні з працями історика права зі спеціальних питань звертаємо увагу на широту і репрезентативність їх джерельної бази. Використання вченим чималої кількості як друкованих джерел, так і архівних матеріалів, часто вперше впроваджених ним до наукового обігу, відзначали й рецензенти його розвідок [3, с. 169]. Цікава риса праць історика, на яку він вказував й сам, – часте, можливо, інколи, навіть зайве, цитування джерел [6, с. 7]. Попри це, в жодній із робіт Л. Окіншевича не знаходимо їх критичного аналізу, що теж не залишилось не поміченим фахівцями [3, с. 170; 33, с. 340].

У всіх своїх монографічних працях Лев Олександрович подавав додатки з архівними документами до відповідних тем [4, с. 172-175; 5, с. 164-177; 6, с. 289-349; 7, с. 189-219]. Історику належить також публікація невідомого до того "Діаріуша" військового канцеляриста в уряді Івана Мазепи Івана Биховця з коментарем до нього [34]. Загалом, помітне прагнення вченого слідувати позитивістській настанові – "робити історію "за документами".

Подаючи загальний нарис розвитку інституту (чи то Генеральної Ради, чи Старшинської Ради, чи знатного військового товариства), вчений використовував метод структурно-функціонального аналізу. Так, в наступній частині цієї статті буде докладніше показано, що при характеристиці органів влади Гетьманщини істориком з'ясовано їх склад, місце і час зборів, спосіб скликання і процедуру діяльності, компетенцію, встановлено юридичну і соціальну природу інституту.

Розглядаючи структурно-функціональні особливості владних установ та знатного військового товариства Гетьманщини, дослідник використовував історико-генетичний метод – простежував не тільки статику, але й динаміку інститутів, їх генезу від зародження до занепаду, у відповідності з хронологічно розкладеним фактичним матеріалом.

Л. Окіншевич неодноразово наголошував на необхідності використання в історико-правових дослідженнях історико-порівняльного методу, який вважав "найдосконалішим і найпродуктивнішим" [28, с. 632; 35; 7]. На його думку, "багато спірних, неясних і темних питань можна розтлумачити лише шляхом порівняння з правом інших народів, що перебували на однакових ступенях соціального, економічного розвитку" [28, с. 105]. Досліджуючи Генеральну Раду як державну установу, вчений намагався витлумачити її за допомогою порівняння з органами влади в

країнах Європи і в Україні – спартанською апелою, центуриатними коміціями у Римі, вічовими зборами у германців і східних слов'ян, конфедераціями польських жовнірів, загальною радою на Запоріжжі, військовими кругами Донських і Уральських козаків [5, с. 122-139]. Так само історик дошукувався установ, подібних до Ради Старшини, і віднаходив їх в органах влади передпарламентського і парламентського типу в Україні, Англії, Франції, Польщі, ВКЛ, Румунських князівствах, Росії [4, с. 94; 6, с. 228 – 232].

З праць творців марксистсько-ленінського вчення Л. Окіншевич засвоїв спосіб пояснення надбудовних явищ, зокрема, держави і права, через соціально-економічні структури і уявлення про "класовий" характер держави і права. Ці компоненти його методології залишалися сталими і в роки наукової творчості в Радянській Україні, і в еміграційну добу. Так, в 1920-і рр. він проголошував: "Історія права не є щось відірване від загальної соціальної історії країни... Правні норми й зокрема норми державно-правні є результат певного виробничого стану країни, певних економічних та соціальних відносин... Економічні причини, – це довела школа наукового соціалізму, – постійно й необхідно обумовлюють юридичні норми й зокрема форми державно-правного устрою... За державними інститутами й нормами стоять певні класи й угруповання, класи переможців, економічно більш сильні, що використовують їх у своїх інтересах. Історикові права належить вказувати, які саме інститути були органами певної класи, яка класа творила їх, як користувалися ними в своїх класових цілях" [24, с. 105]. Таке ж розуміння держави та її соціальної природи бачимо і в пізнішій праці Л. Окіншевича: "В Гетьманській Україні ми маємо перед собою цікавий і переконливий приклад того, як суспільство..., ширші маси якого... здобули собі

економічні й соціальні позиції... будує цей новий державний лад за тим же тогочасним зразком станової монархії. З цього видно, що такі форми необхідно відповідали суспільно-економічним умовам того часу, оскільки вони допомагали організувати і зміцнити соціально-виробничі відносини (все ті ж відносини поміж дідичем і кріпаком), час змін яких не прийшов..." [7, с. 3].

Виходячи з таких методологічних принципів, Л. Окіншевич у своїх розвідках про центральні установи Гетьманщини встановлював не лише юридичну, але й соціальну основу владних інститутів. Це дало йому змогу пояснити причини перемоги старшинської олігархії над козацькою демократією, формування станового устрою в козацькій державі. Уявлення про зумовленність правних стосунків базисними явищами вплинуло і на вироблення ним власної періодизації історії українського державного права [28, с. 632].

Таким чином, приходимо до висновку, що Л. Окіншевич мав власне оригінальне бачення української історії загалом та історії українського права зокрема, і доволі розвинутий методологічний інструментарій для пізнання тих проблем минулого, які були об'єктом його фахових зацікавлень. Гадаємо, що історика права важко зарахувати до "прокрустового ложа" якогось напрямку, течії чи школи історичної або історико-юридичної науки. Історичний світогляд Л. Окіншевича був синкретичним – містив як вироблені ним самим уявлення, так і окремі компоненти тих історіософських і методологічних систем, що існували в українській і світовій історіографії XIX – XX ст. (позитивізм, марксизм, цивілізаційні теорії, народницький і державницький напрямки української історіографії).

Л. Окіншевич про державний лад Гетьманщини. Л. Окіншевич увійшов до грона самобутніх істориків України ХХ ст. передусім як дослідник державних інституцій Гетьманської держави XVII-XVIII ст. Ця тема посідала провідне місце в його спеціальних студіях та серед узагальнюючих праць.

З твердженням самого Л. Окіншевича, висловленим в "Споминах", про те, що його праці з історії державного права Гетьманщини поза межами вузького кола істориків українського права "не викликали ширшого відгуку" [8, с. 64], можна погодитись лише частково. Дійсно, його науковий доробок, в т.ч. з історії державного права Гетьманщини, не зазнав ні в час його життя, ні після його смерті ґрунтовного історіографічного аналізу. Тільки дослідження Л. Окіншевича з історії Ради Старшини [4;6] були дискутовані в рецензіях П. Клименка [33] та В. Заїкина [8, с. 56], слабо аргументовані (на нашу думку) критичні закиди П. Клименка було вдало спростовано Л. Окіншевичем в контррецензії [36]. Позитивні сторони і упушення монографії про Генеральну Раду [5] були розглянуті під час її прилюдного захисту як промоційної роботи в 1928 р., звіт про яку було опубліковано [3]. Розвідка Л. Окіншевича про Генеральну старшину [3] була прихильно оцінена українськими істориками І. Крип'якевичем, В. Барвінським, О. Гермайзе, чеським К. Кадлецом [36, с. 304; 37, с. 149].

В українській діаспорній історіографії другої половини ХХ ст. творчість Л. Окіншевича в царині історії державного права Гетьманщини здобула надзвичайно високу оцінку. Зарубіжні українські вчені одностайно визнають Л. Окіншевича найвидатнішим знавцем цих проблем [1; 15; 16; 38, с. 37; 39, с. 26; 40, с. 14], однак докладне обґрунтування таких висновків в їхніх роботах відсутнє.

Серед сучасних істориків історичної науки питання внеску Л. Окіншевича у вивчення державних інституцій Гетьманщини вельми стисло проаналізовано у студіях С. Водотики [41; 42, с.44-51]. Відомий знавець українського історіографічного процесу 1920-х рр. вважає, що "сучасні оцінки Л. Окіншевичем механізму реалізації політичної влади в Гетьманщині не є бездоганим (правда, він не з'ясовує, в чому полягає їх "небездоганність" – **В. Я.**), але це аж ніяк не применшує їх вагомості для подальшого розвитку досліджень над проблемами державного устрою Гетьманщини" [41, с. 161].

Зважаючи на відсутність докладного аналізу доробку Л. Окіншевича як дослідника державного права Гетьманщини XVII-XVIII ст., вважаємо реконструкцію і синтезу його наукових поглядів на історію української козацької державності доцільною і виправданою.

В своїх дослідженнях Л. Окіншевич використав різноманітну і широку джерельну базу, основну частину якої становить актовий матеріал Московського "Древлехранилища" (нині – Російський державний архів давніх актів), архівних збірок Києва, Харкова, Чернігова, Полтави.

Найціннішими в науковому доробку Л. Окіншевича як історика державного права є, безперечно, його студії монографічного характеру з історії таких центральних установ Гетьманщини, як Генеральна Рада [5] та Рада Старшини [4; 6]. Ці інституції спеціально ні до нього, ні після нього на монографічному рівні не досліджувались, хоча розглядалися науковцями в контексті інших проблем. Аналізу поглядів своїх попередників і сучасників на державний лад Гетьманщини Л. Окіншевич присвятив немало сторінок. Це праці Володимира Антоновича, Івана Каманіна, Олександра Кістяківського, Олександра Лазаревського, Миколи Василенка, Михайла Грушевського. Особливо детально історик права

полемізував з положеннями книги Михайла Слабченка "Центральні установи України XVII-XVIII ст." (1918) та окремих розділів "Студій над державою Богдана Хмельницького" Івана Крип'якевича, що виходили у світ в окремих журналах "Записок НТШ" у 1920-і рр., оскільки ці роботи стояли найближче за тематикою до ґрунтовних розвідок Л. Окіншевича.

Важливими в науковій спадщині вченого були також його синтетичні праці, в яких подано загальну характеристику державному ладові Гетьманщини [10;11].

На думку Л. Окіншевича, державний лад Гетьманщини загалом і діяльність окремих установ базувалися на звичаєвому праві [5, с. 140; 6, с. 232]. Характерною рисою козацької державності історик вважав те, що "розмежування компетенції органів влади і відокремлення органів виконавчих від органів законодавства і суду тут майже не мало місця, що було притаманним для тогочасних держав"[10, с.84]. Тому діяльність державних інституцій, особливо центральних, характеризувалася постійною конкуренцією за владні прерогативи [10, с.84].

В працях Л. Окіншевича проаналізовано механізм влади в Гетьманщині всіх рівнів – центрального, полкового, сотенного. Особливої уваги надано Генеральній і Старшинській Радам.

В одній з монографій вченого [5] подано вичерпну характеристику юридичним аспектам функціонування Генеральної Ради і з'ясоване місце цього органу в державній структурі Гетьманщини. Вчений докладно пояснює походження інституту та його назви, його склад, місце і час проведення Генеральної ради. Розглянуто порядок проведення Генеральної Ради. Докладно проаналізовано її компетенцію.

Встановлено, що загальною тенденцією розвитку Ради був її занепад, що визначився вже за гетьманування Б.Хмельницького в 1652-1653 рр. і

"остаточно" після 1654 р. Це було переломним моментом в її історії. [5, с. 12]. "Треба взагалі вказати, – пише історик, – що рада після цього (після Переяславської ради 1654 р. – **В. Я.**) вже ніколи не має тієї сили й ваги, які вона мала перед Богданом Хмельницьким і в перші роки його гетьманування". Однак Л. Окіншевич заперечував тезу І. Крип'якевича про повний і остаточний занепад Генеральної Ради за Б.Хмельницького [5, с. 17]. Вчений твердив, що Генеральна Рада хоча поступово й втрачала реальну роль впливового органа влади (а у XVIII ст. перетворилась, як каже Л. Окіншевич, у "фікцію" [5, с. 17]), передавши фактично свої функції Раді Старшини, однак де-юре зберегла виключне право на ухвалення статей-умов з Москвою і обрання (скинення) гетьмана. Де-факто, всі питання, які стояли перед Генеральною Радою, вирішувалися ще до її скликання Старшинською Радою [5, с. 39; 10, с. 95; 6, с. 75-76]. Цікаво, що зменшення ваги Генеральної Ради як інституту влади в Гетьманщині Л. Окіншевич вважав явищем "прогресивним, оскільки це сприяло утвердженню монархічного ладу, що мало для України тих часів позитивне значення" [10, с. 87, 95]. Відповідно до поглядів історика, в козацькій державі XVII-XVIII ст. боролися дві форми правління ("два типи державної влади") – республіканська і монархічна. Активна участь Генеральної Ради в управлінні була проявом республіканізму, послаблення Ради на користь гетьмана – монархічні тенденції. Тому історик розглядав боротьбу між Петром Дорошенком та Іваном Самойловичем не тільки як протистояння між різними політичними орієнтаціями, але й як змагання за утвердження різних типів державного ладу. Перемога ж І.Самойловича вирішила справу на користь монархічного типу правління [10, с. 87].

Історик вказав на об'єктивні причини деградації Генеральної Ради. Головним фактором в цьому процесі був "економічний занепад рядового

козацтва (яке, на думку Лева Олександровича, визначало соціальну природу Генеральної Ради – **В. Я.**) й вільного поспільства (хоча вчений заперечував участь селянства в діяльності установи [6, с. 48-49] – **В. Я.**), віланізація міст" і одночасне зміцнення економічних і політичних позицій козацької старшини [6, с. 398]. Крім того, Л. Окіншевич справедливо вважав причиною такого виродження те, що орган прямого народоправства, яким була Генеральна Рада, "на великій Україні-Гетьманщині... був явно технічно незручний" [6, с. 398].

Відповідно до поглядів історика права, "що далі підупадав ступенево політичний вплив і значіння генеральних рад, то ця компетенція все повніше й ширше переходила до ради старшини" [6, с. 75-76]. Він вважав інститут Старшинської Ради таким, який де-факто в Гетьманщині поступово зайняв місце Генеральної Ради. Це виявлялося у тому, що "перед радами генеральними відбувалися раз у раз ради старшинські і що вони дуже впливали на ухвали генеральних рад, готуючи й оформляючи позицію на них такої політично впливової групи, як старшина. Вплив ради старшини був тут скорше порядку фактичного, юридична традиція старого козацького звичаю вимагала скликати генеральну раду" [6, с. 82].

Причиною зміцнення політичної ролі Ради Старшини Л. Окіншевич вважав посилення економічних і політичних позицій козацької старшини, перетворення її у вищий стан Гетьманщини, яку розглядав як типову для того часу станову державу [6, с. 271].

Плідною була думка вченого про те, що Старшинська Рада була аналогом станово-представницьких установ країн Європи. яка, правда, не встигла стати повноцінним органом такого типу. До такого висновку дослідник прийшов, виходячи із норм діяльності Ради, її компетенції (вирішення, подібно до станових органів Європи, переважно фінансових,

зовнішньополітичних і законодавчих (у XVIII ст.) питань), складу (участь у ній представників від різних станів – козацтва, міщан, духовенства) [5, с. 19; 10, с. 102, 104].

У своїх студіях Л. Окіншевич подав таку саму різнобічну, як і стосовно Генеральних Рад, характеристику Старшинських Рад. Вона включає з'ясування назви органу, часу проведення Рад, їхнього складу, процедури скликання і діяльності, компетенції Старшинської Ради як колегіальної установи і повноваження окремих членів т. зв. колегії генеральної старшини – своєрідного українського уряду – генерального обозного, генеральних суддів, генерального підскарб'я, генерального писаря, генеральних осавулів, генерального хорунжого, генерального бунчужного.

Серед генеральних старшин найвпливовішим Л. Окіншевич вважав генерального обозного, пояснюючи таке його становище тим значенням, якого набула артилерія в XVI – XVII ст. [6, с. 141-152]. В цілому історик наголошував на впливовій ролі колегії генеральної старшини, що виявлялась, насамперед, в періоди безгетьмання або "наказного" гетьманування [4, с. 92; 10, с. 110].

До найважливіших положень, обґрунтованих Л. Окіншевичем, відноситься поділ ним Ради Старшини на три типи: 1) раду гетьмана з колегією генеральної старшини; 2) збори колегії генеральної старшини на чолі з гетьманом за участю полковників, інколи декого з полкової старшини; 3) т.зв. "старшинські з'їзди" за участю гетьмана, членів колегії генеральної старшини, полковників, полкової старшини, сотників, знатного військового товариства, представників від міст і вищого духовенства [6, с. 13]. На його думку, все це були різновиди одного інституту, оскільки відрізнялися формальними ознаками (складом,

періодичністю скликання), не відрізняючися в основному щодо своєї компетенції. Твердячи про те, що "і зміст діяльності цих форм ради старшини, і роля їх в історичному житті Гетьманської України – тотожні" [6, с. 15], він натомість уточнив – "тільки приблизно можна сказати, що вузькі збори старшинської ради... – розглядали конкретні й поточного змісту справи, а широкі з'їзди – справи принципівіші й важливіші" [6, с. 141].

Л. Окіншевич заперечував проти тези М. Слабченка про тверду визначеність компетенції посадовців колегії генеральної старшини, вважаючи, що "передусім Генеральна Старшина грала ролю гетьманських радників та виконавців його доручень" [4, с. 86]. Спростовував він також думки того ж М. Слабченка й російського історика В. Мякотіна, які твердили про сувору ієрархію і чітку процедуру проходження різних посад найвищими урядовцями Гетьманщини [4, с. 111].

Відповідно до поглядів Л. Окіншевича, у сер. XVIII ст. посади генеральної старшини стали набирати характеру чину чи рангу. Це виявлялося у пожалуванні того чи іншого генерального уряду при відставці [4, с. 104]. Історик вбачав у цьому вплив російських бюрократичних порядків, "бо саме в цей час російські чини, що, як відомо, за Петра I відповідали певним посадам, перетворювалися у звання службові" [4, с. 104].

Хоча Л. Окіншевич не написав якогось спеціального дослідження про інститут гетьманської влади, важливим є його міркування про гетьманат, висловлені в монографічних і узагальнюючих працях. В студії про Генеральну Раду він докладно охарактеризував процедуру обрання і зречення від гетьманського уряду [5, с. 91-115]. Вченим розглянуто компетенцію керівника Гетьманської держави та її поступове звуження

[10, с. 85-91]. Як уже зазначалося, перемогу монархічної тенденції над республіканською в державному устрої Гетьманщини Л. Окіншевич вважав явищем прогресивним. Не залишилися непоміченими істориком і спроби кількох гетьманів передати гетьманську владу своїм родичам, які, на його погляд, були виявом еволюції монархічного типу в гетьманському правлінні в напрямку до спадкової монархії. Вчений бачив у цих тенденціях не "лише персональні мотиви гетьманів", а й ознаки їхньої "державної мудрості" [10, с. 87].

В синтетичних студіях Л. Окіншевича подано змістовний огляд органів місцевої адміністрації Гетьманщини [10, с. 117-123; 11, с. 98-105]. Проаналізовано й ті нові органи влади, які утворилися за ініціативою російського уряду у XVIII ст. і покликані були забезпечити поступову асиміляцію політичного організму козацької держави і поглинення її Російською імперією [10, с. 124]. Л. Окіншевич твердив, що "компетенція й сфера діяльності 2-ої Малоросійської Колегії вповні заступала собою компетенцію і функції гетьманського уряду і в цьому її принципова відміна від 1-ої Малоросійської колегії, яка була органом в першу чергу контрольного порядку й існувала як такий орган побіч органу української влади" [10, с. 131]. Натомість сучасний дослідник політичної історії козацької держави В. Горобець обґрунтовано довів, що 1-а Малоросійська Колегія вже із середини 1723 р. зосередила всю повноту влади в державі, перетворившись із контролюючої установи на вищу структуру Гетьманщини [43, с. 52].

У частині "Світоглядно-методологічні основи творчості Л. Окіншевича" вже було відтворено погляди історика на державно-правовий статус Гетьманщини XVII – XVIII ст. Цікаво, що він вважав білоруський козацький полк, який існував в 1655-1659 рр., васальною

одиницею до гетьманської держави; Запоріжжя, на його думку, знаходилось у подвійній залежності – від Гетьманщини і Росії (а до 1686 р. – часу укладання т. зв. "Вічного миру" Росії з Польщею – ще й Польщі) [10, с. 139].

До розвідок Л. Окіншевича з історії державного права Гетьманщини тематично близькою є його стаття, присвячена Малоросійському приказові [44]. В цій розправі на основі документів "Древлехранилища" з'ясовано загальну історію установи, її компетенцію, структуру, подано перелік керівників приказу і місць його перебування у Москві. Загальний висновок стосовно діяльності Малоросійського приказу, до якого дійшов автор, наступний: "...компетенція Московських установ щодо справ України була надто обмежена (малися на увазі не лише Малоросійський, а й інші прикази – **В. Я.**). Це переважно були зносини з українською державою – Лівобережною Україною, та справи, що виникали у зв'язку із зносинами (у внутрішні справи Війська Запорозького прикази не втручалися). Звичайно, говоримо тільки про юридичний стан речей, бо *de facto* Московщина, її установи, її агенти весь час провадили і в самій Україні свою політику. Проте державний характер України – Війська Запорозького ще визнавали (в час діяльності Малоросійського приказу – **В. Я.**), й найкраще характеризує це той факт, що до компетенції установ Московщини (навіть таких як Приказ "Малые Росіи") не входили внутрішні справи України" [44, с. 121].

У радянській історіографії та історико-правовій літературі проблеми, якими займався Л. Окіншевич, потрапили до розряду напівзаборонених. Єдина монографія (праця Вадима Дядиченка [45]), що з'явилась в СРСР, на сторінках якої відтворювалась політична структура Гетьманщини [45, с. 126-195] (зауважимо, що в книзі І.Крип'кевича "Богдан Хмельницький",

---

▪ Історик українського права Лев Окіншевич / В.П. Яремчук // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2012. – № 2(6) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12yvpplo.pdf>.

що побачила світ у 1954 р., фактично повторювалось положення його "Студій з держави Богдана Хмельницького"), хоча й справедливо визнається за помітне явище в українській радянській історіографії [46, с. 52-53], однак у фактологічному і концептуальному плані була кроком назад порівняно зі студіями Л. Окіншевича.

Так само можна охарактеризувати і працю Ксенії Софроненко про Малоросійський приказ Російської держави [47]. Вона написана у вкрай ортодоксальному дусі ідеологічних постулатів радянської історіографії. Так, дослідниця трактувала непроросійську політику деяких гетьманів як "неодноразові зради гетьманів Російській державі" [47, с. 104]. К.Софроненко вважала, що Гетьманщина не була державою, бодай васально залежною, а там існувала "державність", причому її органи влади вже в 2 пол. XVII ст. перетворились в органи місцевої влади Російської держави [47, с. 38; 133-134]. В роботі доводиться теза (протилежна до думки, обгрунтованої Л. Окіншевичем), що Малоросійський приказ Російської держави суттєво обмежував права органів влади "Війська Запорозького", відігравши велику роль в здійсненні "повного об'єднання України з Росією" [47, с. 38].

В сучасній історіографії проблеми державного устрою Гетьманщини спеціально розробляються Віктором Горобцем [43; 48] та Олексієм Струкевичем [49]. В своїх підходах до питань, що досліджувались Л. Окіншевичем, вони широко спираються на його праці та висновки. Це, а також проведений нами аналіз доробку Л. Окіншевича з історії владного організму Гетьманщини, дає підстави погодитись з твердженням С. Водотики, що його студії є "хрестоматійними" [42, с. 49], а сам дослідник – видатним істориком державного права української козацької держави XVII-XVIII ст.

Внесок Л. Окіншевича у вивчення знатного військового товариства Гетьманщини. До однієї з провідних тем, розробка якої Л. Окіншевичем втілилася у ґрунтовній монографії та розділах у загальних працях [10, с. 59-67; 11, с. 45-53], відноситься дослідження вченим знатного (значного) військового товариства Гетьманщини XVII-XVIII ст.

Незвичайною і показовою для того стану, в якому опинилась українська історична наука в СРСР в кінці 20-х-у 30-х рр. ХХ ст., була сама історія підготовки і публікації Л. Окіншевичем монографічної студії про значне військово товариство. Матеріали до неї він підшукував в архівах і бібліотеках Москви, Києва, Харкова, Чернігова, Полтави в ході своєї основної роботи, якою займався там, – вивченням документів про Генеральну і Старшинську Ради, яку він проводив як спеціальне доручення ВУАН [7, с. 3]. Монографія була написана ним у червні-листопаді 1932 р. і взимку 1932-1933 рр. обговорювалася на кількох засіданнях Комісії для виучування історії західноруського та українського права ВУАН (тоді вона вже носила офіційну назву Комісія для виучування історії українського права) [7, с. 3]. Підготовлений до друку рукопис в той час, однак, світу не побачив. Ось як пише Л. Окіншевич про причини невиходу своєї праці в своїх "Споминах": "Праця "Знатне військово товариство" була подана до друку до Президії Соціально-економічного відділу ВУАН, але надрукована вона була значно пізніше і не в Советському Союзі. Умови тепер змінилися (себто на початку 1930-х рр. – порівняно з умовами для праці істориків у 1920-х рр. – **В. Я.**) і працю мали апробувати до друку кілька рецензентів, головним завданням яких було не допустити до друку "ідеологічно-шкідливих" праць. Мою монографію мали апробувати 3 рецензенти: комуністи Кокешко і Козубовський і проф. О. Оглоблин. Перші два дали позитивну оцінку роботі. Вони вважали, що праця не

▪ Історик українського права Лев Окіншевич / В.П. Яремчук // Часопис Національного університету "Острозька академія". Серія "Право". – 2012. – № 2(6) : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12yvppl.pdf>.

марксистська, але збудована на інтереснім матеріалі, що може бути науково використаний майбутніми марксистськими ученими.

Затруднення вийшли з 3-м рецензентом, який за браком часу затримав перегляд моєї праці майже на рік. З професором Оглоблиним я не був знайомий, але по кількох місяцях після того, як праця була йому передана, я зайшов до нього, прохаючи прискорити розгляд. Нічого з того не вийшло, і розмова була неприємна. Працю рецензент визнав немарксистською. Враховуючи умови тих років терору і тиску, – а за рік затримки вони значно погіршилися, – я б не міг закинути рецензентові його негативну оцінку: праця була дійсно немарксистська. Інша справа з затримкою рецензії на довший час" [8, с. 50].

Як уже зазначалося, робота історика права побачила світ лише в Мюнхені в 1948 р. як один із томів (Т. 157) "Записок Наукового товариства ім. Т.Шевченка" [7].

В основу дослідження знатного військового товариства Л. Окіншевичем покладено не лише солідну джерельну базу (насамперед, це матеріали московського "Древлехранилища", Центрального архіву давніх актів у м.Києві (нині – ЦДІАУ у м.Києві), рукописних збірок О.Лазаревського та М. Судієнка), але й опрацювання творів усіх істориків, які вивчали чи торкалися цієї проблеми. Розглянувши погляди своїх попередників [7, с. 172-185], вчений дійшов висновку, "що інститут знатного військового товариства в Україні-Гетьманщині не привернув до себе глибшої уваги дослідників" [7, с. 185].

Вихідне положення позиції Л. Окіншевича щодо знатного військового товариства, на якому базується його різнобічна характеристика, полягає в тому, що цей інститут був "однією з ланок станового устрою в Гетьманській Україні", "такою частиною зверхньої верстви, що *найбільше* і

найяскравіше (курсив наш – **В. Я.**) відбивала в собі становий лад цілого суспільства" [7, с. 185].

Історик докладно прослідкував за процесом зародження і становлення знатного військового товариства, а також його окремих розрядів. Цю групу суспільства Гетьманщини він відносить до тих представників козацької верхівки, що не посідали урядових посад [7, с. 3]. На думку Л. Окіншевича, еволюція знатного військового товариства в цілому проходить декілька етапів. Початок відокремлення знатного військового товариства від козачого загалу припадає на 50 – 70-і рр. XVII ст. [7, с. 16]. Саме тоді за новою зверхньою групою усталюється назва "знатні" (чи "значні") військові товариші [7, с. 13].

За даними Л. Окіншевича, основними джерелами поповнення нової соціальної еліти стало старе реєстрове козацтво, українська шляхта, що взяла участь у Хмельниччині, окремі найздібніші, найзаможніші вихідці з запорозьких козаків, селян, міщан, з нововписаного за Хмельниччини козацтва [7, с. 17; 10, с. 61]. При цьому велику роль у формуванні знатного військового товариства вчений відводить українській шляхті, яка вносила в нову організацію суспільних відносин козацької України старі, польські зразки. Найраніше знатне військове товариство з'явилося на півночі Лівобережжя. Це сталося тому, що там збереглося більше, ніж на Полтавщині, старе шляхетське землеволодіння [7, с. 17].

Перетворення "зверхнього шару" у "зверхній стан" Гетьманщини, тобто формування чітких станових характеристик, починається у 70-і рр. XVII ст. і закінчується у 20 – 30-і рр. XVIII ст. [7, с.16, 20, 26 – 28, 45, 46, 48; 10, с. 61]. Тоді відбувається й юридичне і фактичне розмежування між трьома його розрядами – найвищим за соціальним становищем –

"бунчуковими товаришами", "проміжним" – "військовими товаришами", і найнижчим – "значковими товаришами" [7, с. 25-48].

Л. Окіншевич довів, що знатне військово товариство у всіх своїх трьох розрядах, попри те, що його представники не займали державних посад, було зобов'язане службою державі, за яку отримувало населені селянами маєтності [7, с. 57, 126-148]. Службу "від двору, від ґрунту, від маєтності" історик вважав за "старий феодальний принцип", що свідчив про "архаїчність українських порядків", адже "у XVIII ст. російське дворянство служило вже інакше, проходячи службу в певних рангах військової чи адміністративної організації" [7, с. 56, 57]. Серед доручень. до яких зобов'язувались представники вищого стану, були такі, як участь у військових походах та інші завдання для обслуговування армії у воєнний і мирний час [7, с. 127-132], участь у слідстві та суді [7, с. 134-136], доручення фінансового характеру [7, с. 137-139], робота під час переписів, "ревізій" та ін. [7, с. 139-140], справи дипломатії [7, с. 140]. На думку Л. Окіншевича, представники знатного військового товариства за невиконання делегованих їм обов'язків не позбавлялися землі, тому що вона перетворилась у їхню фактичну власність; до них використовували в основному грошові карі і виключення зі списків значного товариства – т. зв. компутів. Як типовий привілейований стан, представники знатного військового товариства володіли низкою прав-привілеїв: мали право участі в зборах Старшинської ради, полкових старшинських рад [7, с. 155-156], привілейовану підсудність (бунчукові товариші і військові товариші судилися в суді гетьмана і Генеральної Військової канцелярії, значкові – в полковому суді) [7, с. 157-160], користувалися правом на підвищене грошове відшкодування при злочинах проти них [7, с. 161], вийнятковим

правом на володіння населеними маєтностями [7, с. 161-162], правом додаткового імунітету [7, с. 162].

Звичайною для станового способу організації суспільства була притаманна, на думку історика права, й для еволюції знатного військового товариства тенденція до зростання замкнутості вищого стану і до вільної передачі станових прав нащадкам [7, с. 86, 164].

Л. Окіншевич встановив норми, відповідно до яких відбувалося оформлення в кожному розряді знатного військового товариства [7, с. 107-109].

Дослідником показані відмінності в юридичному і економічному становищі між бунчуковими, військовими і значковими товаришами [7, с. 66-69, 144-147]. Невисоким соціальним становищем значкових товаришів історик пояснює те, що більшість їх в ході нобілітації української верхівки з боку російського царизму в кінці XVIII – на поч. XIX ст. не отримала прав російського дворянства [10, с. 67].

Л. Окіншевич прийшов до оцінки історичної ролі, яку відігравала соціальна еліта Гетьманщини. Якщо в своїй розвідці 1926 р. про Генеральну старшину він підтримав широко відомі погляди О.Лазаревського про соціальний егоїзм, здирництво козацької верхівки [4, с. 168], то в монографії про знатне військове товариство виступив за більш об'єктивне її змалювання, проти зображення старшини у вигляді "суцільних недолюдків" [7, с. 70]. Відзначимо, що саме такий підхід було згодом розвинуто і обгрунтовано його правильність О. Оглоблиним в його "Людах Старої України" (1959).

Вивчення знатного військового товариства в радянській історіографії, через нехтування нею історією "експлуататорських класів", не проводилося. Лише в 1990-і роки з низкою розвідок про соціальну еліту

Гетьманщини виступила В. Панашенко [50; 51; 52; 53]. На жаль, в її працях навіть не згадується ґрунтовна монографія Л. Окіншевича. В цілому цікаві і новаторські дослідження В. Панашенко про значкових, військових та бунчукових товаришів побудовані на вузькій джерельній базі (серед архівних джерел дослідницею використано лише документи фондів ЦДІА України в м.Києві), а її інтерпретація генези і становища різних категорій знатного військового товариства, в порівнянні з висновками Л. Окіншевича, є менш переконливою.

Аналіз студій Л. Окіншевича засвідчує, що його внесок у вивчення знатного військового товариства Гетьманщини є, по суті, винятковим. Здобутки вченого з цієї проблеми потребують більш широкого впровадження до наукового обігу.

Список використаних джерел

1. Бібліографія проф. Лева Окіншевича / Укл. Я. Падох // Падох Я. Лев Окіншевич – видатний історик державного права України – Гетьманщини XVII-XVIII ст. – Нью-Йорк; Мюнхен, 1985. – С. 31-38.
2. Державний архів м. Києва. – Ф. 16. – Оп. 464. – Спр. 7698.
3. С. Г. [Сильвестр Глушко] Прилюдна оборона праці Л. О.Окиншевича: " Генеральна (козацька) рада на Україні-Гетьманщині XVII-XVIII ст." // Україна. – 1929. – Березень – квітень (33). – С. 168-171.
4. Окиншевич Л. Генеральна Старшина на Лівобережній Україні XVII – XVIII вв. / Л. Окиншевич // Праці Комісії для виучування історії західньо-руського та вкраїнського права (далі – ПКВІЗУП) [ВУАН]. – К., 1926. – Вип. 2. – С. 84-175.
5. Окиншевич Л. Центральні установи України-Гетьманщини XVII – XVIII вв. / Л. Окиншевич. – К., 1929. – Ч. 1. Генеральна Рада.

6. Окиншевич Л. Центральні установи України-Гетьманщини XVII – XVIII вв. / Л. Окіншевич. – К., 1930. – Ч. 2. Рада Старшини.
7. Окіншевич Л. Значне військово товариство в Україні-Гетьманщині XVII-XVIII ст. / Л. Окіншевич. – Мюнхен, 1948.
8. Окіншевич Л. Моя академічна праця в Україні / Л. Окіншевич. – Львів, 1995.
9. Лебедева В. Лев Окиншевич и Беларусь / В. Лебедева // Історіографічні дослідження в Україні: Наук. зб. – К., 1999. – Вип. 7. – С. 253-259.
10. Окіншевич Л. Лекції з історії українського права. Право державне. Доба станового суспільства / Л. Окіншевич. – Мюнхен, 1947.
11. Okinshevich L. Ukrainian Society and Government 1648-1781 / L. Okinshevich. – Munich, 1978.
12. Окіншевич Л. Огляд історії філософії права / Л. Окіншевич. – Мюнхен, 1948. – Ч. 1.
13. Окіншевич Л. Вступ до науки про право і державу / Л. Окіншевич. – Мюнхен, 1949.
14. Романів О. Від редактора / О. Романів // Окіншевич Л. Моя академічна праця в Україні. – Львів, 1995. – С. 5-7.
15. Падох Я. Лев Окиншевич – видатний історик державного права України – Гетьманщини XVII-XVIII ст. (1898 – 1980) / Я. Падох // Український історик. – 1981. – №1-4. – С. 105-117; 1982. – № 3-4. – С. 92-105.
16. Падох Я. Лев Окиншевич – видатний історик державного права козацької України / Я. Падох // Окіншевич Л. Моя академічна праця в Україні. – Львів, 1995. – С. 8-24.

17. Литвин М. Українсько-польська війна 1918-1919 рр. / М. Литвин. – Львів, 1998.
18. Микола Прокопович Василенко / Вороненко В. В., Кістерська Л. Д., Матвєєва Л. В., Усенко І. Б. – К., 1991.
19. Падох Я. Микола Василенко – історик і будівничий української державності (у 120-річчя його народження) / Я. Падох // 125 років київської української академічної традиції. 1861-1986.: Зб. – Нью-Йорк, 1993. – С. 359-375.
20. Ясь О. Лев Окіншевич та його есе "Між Заходом і Сходом" / О. Ясь // Розбудова держави. – 1997. – №7/8. – С. 102-107.
21. Ясь О. Лев Окіншевич і проблема "межового положення" України: (3 історіографічних дискусій на еміграції кінця 40-х – початку 50-х років ХХ ст.) / О. Ясь // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: Зб. наук. праць та спогадів (Пам'яті видатного вченого-історика, чл.-кор. НАН України І. О. Гуржія). – К., 1998. – С. 354-372.
22. Центральний державний архів вищих органів влади України. – Ф.166. – Оп. 12. – Спр. 5462.
23. Окиншевич Л. Десять років праці Комісії для виучування історії західньо-руського та українського права (1919-1929) / Л. Окіншевич // ПКВІЗУП. – К., 1929. – Вип. 6. – С. XI-XXX.
24. Окиншевич Л. Наука історії українського права. Право державне / Л. Окіншевич // Україна. – 1927. – Кн. 1-2. – С. 105-130.
25. Окіншевич Л. Між Заходом і Сходом / Л. Окіншевич // Розбудова держави. – 1997. – № 7/8. – С. 108-113.
26. Okinshevich L. History of Civilization of Eastern Europe in the Work of Arnold Toynbee // The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U. S. – New York, 1952. – Vol. 2. – №2. – Pp. – 305 – 315.

27. Окиншевич Л. Національно-демократична концепція історії України в працях акад. М. Грушевського / Л. Окиншевич // Україна. – 1932. – Кн. 1 – 2. – С. 93-109.
28. Окиншевич Л. Історія дослідження українського права / Л. Окиншевич // Енциклопедія Українознавства: Загальна частина (далі – ЕУ). – К., 1994. – Т. 2. – С. 630-632.
29. Окиншевич Л. Державне право / Л. Окиншевич // ЕУ. – К., 1994. – Т. 2. – С. 636-647.
30. Окиншевич Л. [рец. на:] Заїкин В. Головні моменти історії української державности / Л. Окиншевич // Трибуна України. – 1923. – Кн. III. – Ч. 5-7 // ПКВІЗУП. – К., 1926. – Вип.2. – С. 295-296.
31. Окиншевич Л. [рец. на:] Лашенко Р. Лекції по історії українського права. – Прага, 1924. – Ч. II. Литовсько-польська доба. – В. I. Пам'ятники права / Л. Окиншевич // ПКВІЗУП. – К., 1926. – Вип. 2. – С. 276-277.
32. Окиншевич Л. [рец. на:] Лашенко Р. Переяславський договір 1654 р. між Україною і царем Московським / Л. Окиншевич // Ювілейний збірник в честь проф. С. Дністрянського. – Прага, 1923// ПКВІЗУП. – К., 1926. – Вип.2. – С. 296-298.
33. Клименко П. [рец.на кн.:] Окиншевич Л. Генеральна Старшина на Лівобережній Україні XVII-XVIII вв. // Праці Комісії для виучування історії західньо-руського та українського права [ВУАН]. – К., 1926. – Вип. 2. – С. 84-175 // Записки історично-філологічного відділу [ВУАН]. – К., 1927.– Кн.XII.– С. 339-340.
34. Окиншевич Л. Діаріуш Івана Биховця р. 1704 про відрядження до Криму / Л. Окиншевич // Студії з Криму. Збірник історично-філологічного відділу [ВУАН]. – К., 1930. – С. 199-209.

35. О-ч Л. [Окиншевич Л.] [рец. на кн.:] Крупницький П. До методологічних проблем української історії. – Б.м., 1946. – 23 с. // Україна (Париж). – 1949. – Ч.2. – С. 137-138.
36. Окиншевич Л. Л. Окиншевич. "Генеральна Старшина на Лівобережній Україні XVII-XVIII вв." (З приводу рецензії на цю роботу проф. Пилипа Клименка в кн. XII "Записок Історико-Філологічного відділу" Української Академії Наук, ст. 339-340) / Л. Окиншевич // Записки Історико-філологічного відділу [ВУАН]. – К., 1928. – Кн. 16. – С. 304-307.
37. Гермайзе О. Історична література / О. Гермайзе // Україна. – 1927. – Кн. 3. – С. 146-152.
38. Полонська-Василенко Н. Історична наука в Україні за советської доби та доля істориків / Н. Полонська-Василенко // Записки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка. – 1962. – Т. 173. – С. 7-62.
39. Одарченко П. Наукова діяльність Української Академії Наук у роки 1919-1932 (гуманітарні науки за винятком мовознавства) / П. Одарченко // 125 років Київської української академічної традиції. 1861 – 1986.: Зб. – Нью-Йорк, 1993. – С. 15-45.
40. Крупницький П. Українська історична наука під советами / П. Крупницький. – Мюнхен, 1957.
41. Водотика С. Г. Механізм реалізації політичної влади в Гетьманщині протягом другої половини XVII ст. в оцінці Л. Окиншевича / С. Г. Водотика // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку: (Матеріали Четвертих Всеукр. істор. читань). – К.; Черкаси, 1994. – С. 158-161.
42. Водотика С. Г. Нариси історії історичної науки УРСР 1920-х років / С. Г. Водотика. – К.; Херсон, 1998.

43. Горобець В. М. Від союзу до інкорпорації: українсько-російські відносини другої половини XVII – першої чверті XVIII ст. / В. М. Горобець. – К., 1995.
44. Окіншевич Л. Приказ "Малые Росіи" Московської держави XVII ст. / Л. Окіншевич. – К., 1995 // ПКВІЗУП. – К., 1925. – С. 108-121.
45. Дядиченко В. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII – початку XVIII ст. / В. Дядиченко. – К., 1959.
46. Оглоблин О. Думки про сучасну українську советську історіографію / О. Оглоблин. – Нью-Йорк, 1963.
47. Софроненко К. А. Малороссийский приказ русского государства второй половины XVII и начала XVIII века / К. А. Софроненко. – М., 1960.
48. Горобець В. Влада та соціум Гетьманату. Дослідження з політичної та соціальної історії ранньомодерної України / В. Горобець. – К., 2009.
49. Струкевич О. К. Україна-Гетьманщина та Російська імперія протягом 50-80-х рр. XVIII століття (політико-адміністративний аспект проблеми) / О. К. Струкевич. – К., 1996.
50. Панашенко В. Соціальна еліта Гетьманщини (друга половина XVII – XVIII ст.) / В. Панашенко. – К., 1995.
51. Панашенко В. Бунчукові товариші / В. Панашенко // Київська старовина. – 1997. – № 5. – С. 24-33.
52. Панашенко В. Військові товариші / В. Панашенко // Київська старовина. – 1998. – № 3. – С. 166-170.
53. Панашенко В. Значкові товариші / В. Панашенко // Київська старовина. – 1999. – С. 126-133.

54. Партноў А. Леў Акіншэвіч – гісторык украінскі і беларускі / А. Партноў // Беларускі гістарычны агляд. – 1999. – Т.6 . – Сш. 1 – 2. – С. 248 – 255.

55. Саганович Г. Лев Окиншевич як дослідник історії білоруського козацтва / Г. Саганович [Електронний ресурс]. – Доступний з : <http://www.historians.in.ua/index.php/doslidzhennya/339-henadz-sahanovich-lev-okynshevych-iak-doslidnyk-biloruskoho-kozatstva>.

56. Ясь О. Окіншевич (Окиншевич) Лев Олександрович / О. Ясь // Українські історики ХХ століття : Біобібліографічний довідник. Серія "Українські історики". – К., 2006. – Вип. 2. – Ч. 3. – С. 162-164.

Яремчук В. П.

Історик українського права Лев Окіншевич

У статті на основі дослідження архівних матеріалів, наукових праць та інших джерел розкриваються погляди Лева Окіншевича на історію держави та права України. Аналізуються світоглядно-методологічні основи творчості науковця, вивчення ним державного ладу Гетьманщини та знатного військового товариства того періоду

Ключові слова: Окіншевич, історія права України, історія держави, Гетьманщина

Яремчук В. П.

Історик українського права Лев Окіншевич

В статье на основе исследования архивных материалов, научных трудов и других источников раскрываются взгляды Льва Окиншевича на историю государства и права Украины. Анализируются мировоззренческо-

методологические основы творчества ученого, изучения им государственного строя Гетманщины и знатного военного общества того периода

Ключевые слова: Окиншевич, история права Украины, история государства, Гетманщина

Yaremchuk V. P.

Ukrainian law historian Lev Okinshevych

On the basis of archival materials, scientific papers and other sources, the views by Lev Okinshevych on the history of state and law of Ukraine are revealed. Outlook and methodological foundations of the scientist creativity, his studying the Hetman state system and noble military society of the period are analyzed

Key words: Okinshevich, the history of law in Ukraine, the history of the state, the Cossack Hetmanate